

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

LUHUHI/THAFAMUHWE 2012

MARAGA: 70

TSHIFHINGA: awara 2

Bammbiri ili li na masiatari a 12.

PFESANI

1. Bammbiri ili li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A: Tholokanyondivho	(30)
KHETHEKANYO YA B: Manweledzo/Samari	(10)
KHETHEKANYO YA C: Phenda na kushumiselwe kwa luambo	(30)
2. Vhalani ndaela DZOTHE nga vhuronwane.
3. Fhindulani mbudziso DZOTHE kha hedzi khethekanyo.
4. Thomani khethekanyo INWE na INWE kha siatari LISWA.
5. Hune khethekanyo inwe na inwe ya fhelela hone ni talele.
6. Nomborani phindulo dzanu sa zwe thoho dza nomboriswa zwone kha bammbiri la mbudziso.
7. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso, ni pfuke mutala ni kone u ya kha i tevhelaho.
8. Nwalani nga vhudele nahone zwi no vhalea.
9. Ni dzhiele nzhele mupeleto, tswayo na nzudzanyo ya mafhungo.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO

MBUDZISO 1

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi a tevhelaho.

TSHIBVELEDZWA TSHA 1: PHUROSА

'Ndo neta nga u tundela madana anu. Ndi nga si zwi kone zwa u tundela vhanna na vhafumakadzi vha dzindeŋwa. Zwi divheni uri u bva namusi donngi yo panulula.' Vho-Mununzwu vho amba maipfi aya mbilu i mutanani. Vho-Shashe vho wana vho dzielwa, phindulo i tshi ri ndi bva vhubvo. Vho vha vha tshi nga ri mini muthu wa khuvhe?

Muta hoyu ndi muhulwane. Wo fhatutshedzwa nga vhatuka vhatanu na vhasidzana vha rathi. Vhana avha vhothe, nga nda ha kutukana kwa lupedzi ku re thekhenikhoni, a vha tsha ya tshikoloni. Ri tshi khou amba zwino ndi miŋwaha mivhili e ngeo. Hu di tou vha uri zwa pfunzo idzi dza ntha a zwi vhalwi nga miŋwaha, ro vha ri tshi do di ri u kha nŋwaha wawe wa vhuvhili.

Avha vhaŋwe vhatannga vha tva vha tshi swenda masosani, hayani vha tou vhuŋyela u isa marambo maŋweni. Henengei masosani milandu ine vha ita a i fheli. Hangei nda vha a levhela vhaŋwe, vha a pwasha miŋi ya vhatu, vha a khakhisa vhasadzi na vhananyana. Milandu yothe heyi i vhuŋya ntha ha thoho ya Vho-Mununzwu, vhunga zwi tshi divhea uri nwana a suka matope u sukela vhabebi vhave. Vha kha di tou bva u lifha tshelede musanda nge tanzhe lavho Madzhoni la farekanya Maria na hu songo teaho vhuŋkati ha tshitshavha vhe sosani la Vho-Mukhesi. Izwi zwo tou vha mafhungo a si na vhuŋkono e a vhuŋgwa musanda.

A zwi na hazwo, nga ngeno-vho vhasidzana vhothe vha khou kunzwise kuthihi kana zwi vhuŋhili. Mudini ho vilingana. Munukho u ngaho wa bungani u pfala na nga ngomu nduni. Vhokhotsiavhana khuvha ho tou hula lone dzina. Vha vhone la fhedzi nga duvha la mundende vha tshi toda u rengelwa fola na mahafhe nga vhommeavhana. Nzulele heyi Vho-Mununzwu i nga i sa vha tanganya thoho, heneŋha hune hu si vhe na musidzana na muthihi a re na vhuhadzi. Vha a mangala uri vhuŋkwasha vhuŋvho vha tou vha vhuŋkwashade vha sa divhonadzi kha vhuŋmakhulu.

Na ha vhuŋdiavha vha vhuŋya hone. Vho vha vhuŋdza uri vhana vhuŋvho vho tshivhiwa nga makhadzi wavho Vho-Nyagumbu nga u vhuŋona vhuŋone vhe muumba. Vha ri vhatannga avha vha shuma, vhasidzana vha malwa, Mununzwu ha nga monwi nga murahu. Vhaŋwe ndi vhe vha vha vhuŋdza uri vhana vhuŋvho vho tou lemala, a vho ngo loiwa nga muthu. Honevho zwi a di kanganyisa, hafhu avha Vho-Mununzwu vha si muthu wa u amba nga mulomo na kale. Mboma yo vha i tshi dzula i tshi lila kha vhana havha.

Musi vha tshi kaidza vhana vha tshi fulufhedzisa na u vha shakulisa, Vho-Shashe vha tou pfu sa goya. Vha ri vhana a vha shakuliswi mudini nga iwambo wa u sa shuma na u beba. Izwi a zwi mangadzi, kha mmemubebi iwana a tshi pfa vhutungu hu lila lila. Zwi dinaho ndi uri humbi ya mutape heyi a hu na hune ya vha fara hone tshanda. Hu malisoni, hu masimuni, zwothe zwi sokou fana. Mukalaha wa khuvhe u vuwa nga matsheloni ndi u diela kholomo thavhani ya Tshamutore, a vhuya a ya a didzingadza nga u tha mufuvha fhalu suphamakete ya Vho-Nyalulu tsini na bada khulwane ya tshigontiri. Tsho limuwa u do wana mukalaha o hwala mufakwa ntha ha shada mapfuvhi a tshee o tswuka, o livha tshikovhani.

Vho-Mununzwu vha vho disola uri kani vho khakha nge vha mala Vho-Shashe? Kani vho khakha nge vha bebese? Hu nzeo, hu mbebo, zwothe ndi phathutshedzo dzi bvaho ha Mudzimu. Zwo tea uri vhana vha pfe khotsi avho. Khotsi au ndi Mudzimu wau, vho ri vhudza nga u ralo vhalala vha tshi ri laya. A hu na u lenga kha u dikhwina na u dibvedza. Arali vhana havha vha shandukisa kutshilele vha nanga zwivhuya, Vho-Mununzwu vha do fa mbilu yavho yo rula. Hafhu vhana havha vha tea u zwi divha uri na vhone vho no vha vhaaluwa. Vha fanela u sedza kha u alusa vhana vhavho nga ndila ine vha sa do diwana vhe kha nyimele i fanaho na ya khotsi avho.

- 1.1 Ndi mini tshi itaho uri Vho-Mununzwu vha sa diphine mudini wavho? (1)
- 1.2 Bulani milandu MIVHILI kha mafhungo e na vhala ine ya pfi yo vhlwa ntha ha thoho ya Vho-Mununzwu. (2)
- 1.3 Ndi zwifhio zwithu ZWIVHILI zwe mukalaha vha vha vha tshi ita nga murahu ha musu vho no khadela kholomo dzavho thavhani? (2)
- 1.4 Ndi mini tsho nanisaho uri vhana vha afha mudini vha shaye vhudifhinduleli? (2)
- 1.5 Nani muhumbulo muhulwane wo faredzwaho nga phara ya vhuana. (2)
- 1.6 Ndivho ya muniwali kha mafhungo aya ndi ifhio? (2)
- 1.7 Lifurase lo talelwaho mafhungoni aya li tutuwedza hani kupfesesele kwa mafhungo e na vhala? (2)
- 1.8 Fhindulani nga **EE** kana **Hai**, ni dovhe ni tikedze phindulo yanu nga u tou dodombedza:

Vho-Mununzwu vha dihudza nga u vha havho na muta muhulu. (2)

1.9 Nangani zwi re zwone kha mutevhe wo nekedzwaho:

Milandu ye vathannga vha Vho-Mununzwu vha vha vha tshi i ita ndi:

- A Mivhili
- B Miraru
- C Minzhi
- D Miṅa

(1)

1.10 Vhuimo ha muiwali vhu a tendisea na, nga maanda no sedza ndila ye a vhina ngayo mafhungo awe?

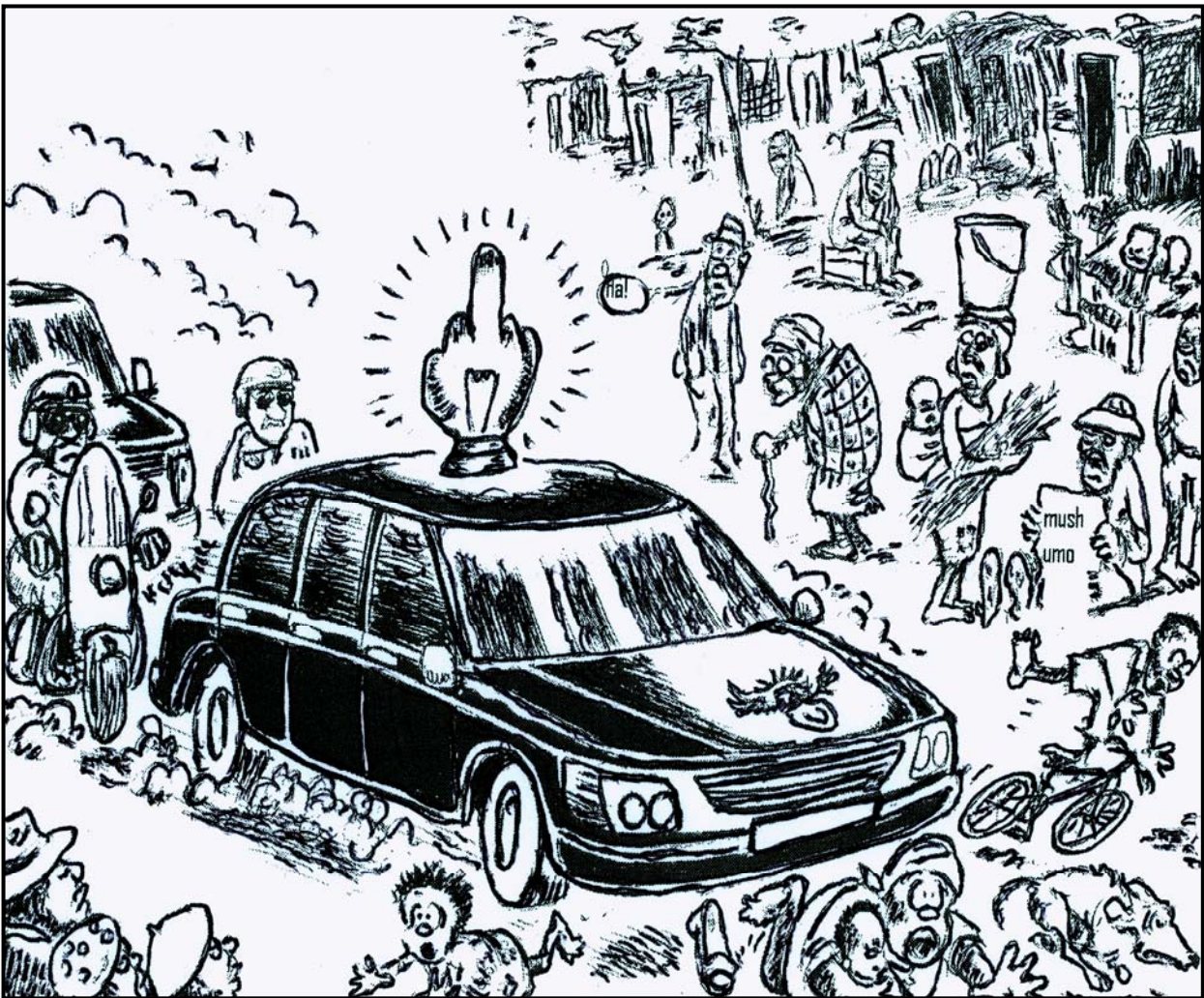
(2)

1.11 Arali no vha ni Vho-Mununzwu no vha ni tshi nga langa muṭa wanu nga ndilade?

(2)

TSHIBVELEDZWA TSHA 2: TSHIFANYISO

Talelani tshifanyiso tshi tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

- 1.12 Golo i re kha tshifanyiso i vhone i tshi khou endedza vhathude? Tikedzani phindulo yanu no dzhiela nzhele nzulele yothe. (2)
- 1.13 No lavhelesa tshifanyiso tshenetshi, ni vhona mini zwine zwa tana maitele a tshituhu? (2)
- 1.14 Mbonalo ya zwifhatu zwi re afho i ni dzumbulululela mini zwi tshi elana na nzulele ya vhathu avho? (1)
- 1.15 Ndi ifhio tshumelo ine arali yo iswa vhathuni vhutshilo ha mufumakadzi o bebaho nwana ha vha hu tshi nga leludzea? (2)
- 1.16 Zwifhatuwo zwa vhathu vha re kha khathuni zwi sumbedza:
- A U tshuwa
  - B U mangala
  - C U nyala
  - D A na C
- (1)
- 1.17 Ndi vhufhio vhushaka vhu re hone vhukati ha tshibveledzwa tsha 1 na tshibveledzwa tsha 2? (2)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI

MBUDZISO 2

Vhalani mafhungo a tevhelaho ni kone u a nweledza nga mbuno dza SUMBE kana dzi kha phara nthihi, ni tshi sumbedza **kuvhalele kwonekwone kwu vhuedzaho**. Vhulapfu ha phara yanu vhu vhe maipfi a u bva kha 80 u ya kha 90. Ni sumbedze tshivhalo tsha maipfi zwitangini.

TSHIBVELEDZWA TSHA 3: PHUROSА

A hu na mugudi na muthihi a sa todi u phasa musi o n'wala mulingo. Hu di tana na onoula we a vha a tshi khou ditambela, mvelelo dzi tshi bva u wana a tshi lavhelela zwivhuya.

Mugudi u fanela u dzudzanya tshifhinga tshawe tsha u vhala zwavhudi nga ndila ine a kona u kuvhatedza thero dzothe dzine a dzi ita. Hezwo ndi u itela uri muthu a sa vhalese thero ine a i funesa a hangwa dzila dzine a sa dzi takalele. Hafhu nga nda ha u nyala thero vhanwe vha tou vha na dzine vha nyadza, u tou fana na Luambo lwa Hayani. Hezwi ndi musi muthu o hangwa uri wa kundelwa u phasa Tshivenda, ndi u mbwandamela ha tshikepe.

Uri ni vhale zwavhudi ni fanela u wana fhethu ho fhumulaho, hu re na mufhe wavhudi. Ni dzule kha tshidulo tsho teaho nahone ni tshi khou vhalela kha tafula. Ni do pfa uri bugu dzi dzhena hani.

Ndi zwavhudi uri muwe na muwe hafha hayani a pfesese uri inwi ni khou vhala nahone ni tea u wana thikhedzo yothe kha mushumo hoyu. Tshifhinga tshanu tsha u vhala tshi fanela u thonifhiwa.

Ilani zwiliwa zwo linganelaho, hu si u tou gadela lini. Zwiliwa zwenezwi hafhu zwi fanela u vha na ndinganyo, hu si u sokou kumbela zwiliwa zwa lushaka luthihi. A si zwavhudi u la zwiliwa zwi kungaho khofhe.

Muthu wa mitambo kana a itaho nyonyoloso a songo zwi litshedza nga mulandu wa mulingo, tenda fhedzi a sa zwi itele thungo. Ri amba u ita nga ndila ine muvhili wa do netesa kana zwa vho dzhia na tshifhinga tsha u vhala.

Muvhalivhali u fanela u dzudzanya notsi dzawe musi a tshi khou vhala u itela uri musi a tshi ita ndovhololo a sa tsha tou dovha u vhuzelela kha bugu dze a vha a tshi khou dzi shumisa. Zwi vhulunga tshifhinga hezwi.

Arali hu na hune muthu a sa pfesese, kha kwame vhadededzi na vhanwe ngae vha zwi pfesesa u mu fhira. A si zwavhudi u rwela ngomani hu si na u pfesesa.

Vhadvhi vha amba uri muthu u tea u edela awara dza sumbe u ya kha dza malo. Hezwi ndi u itela uri maluvhi a netuluwe a dovhe a fare zwavhudi a songo neta.

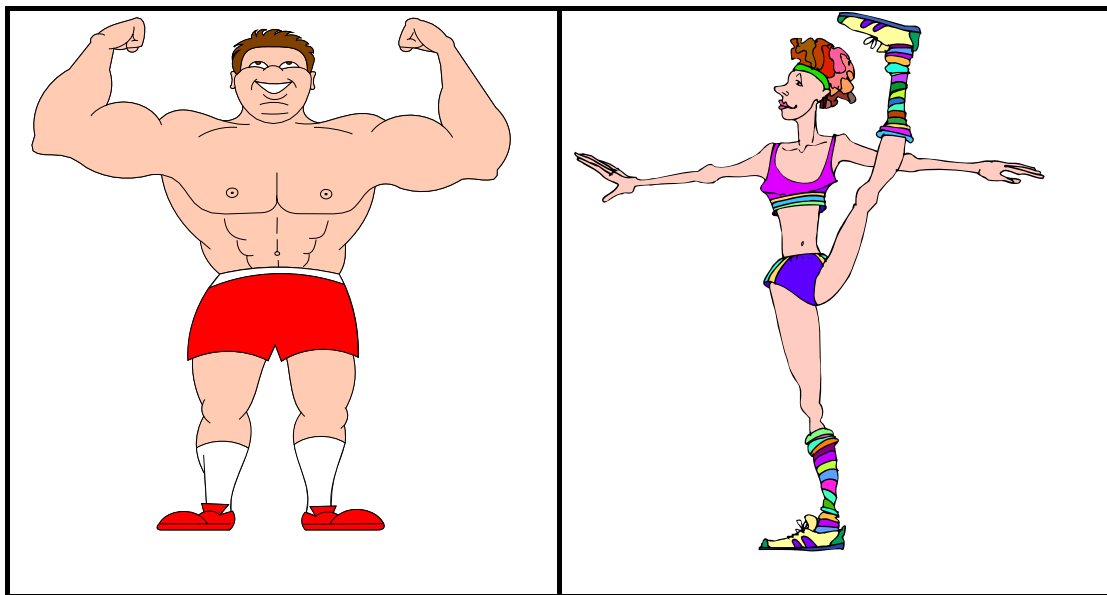
Ndevhe ya tsini i a dipfela.

KHETHEKANYO YA C: PHENDA NA KUSHUMISELWE KWA LUAMBO

MBUDZISO 3

Talelani khungedzelo i tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khayoy.

TSHIBVELEDZWA TSHA 4: KHUNGEDZELO

FHETHU HA NYONYOLOSO NDELE

Vha a toda u khwinisa mbonalo yavho? Kana vha tou toda u fhata muvhili wavho? Fhano NDELE ri nga vha nea zwothe, nahone ndi fhethu havho.

Kha mutengo a ri vha vhulahi na khathihi. Mbadelo dzi tea tshikwama tshavho, nahone uri vha badelisa hani ri pfa nga vhone. Tshumelo dzashu ro dzi vhona dzi tshi anwa mitshelo:

- Malwadze a mbilu na mutsiko wa malofha na zwithirese
- U nona, mikhavha na mathaela khunduni

Mitshini yashu yo zwi latisa. Zwothe zwo onesa.

Vhathu-vhathu vhothe ri navho fhano. Vha da nga tshifhinga tsha hone vha do wana u mupfufhi u si mphire.

Kha vha de zwino vha bate tshipentshela tshi tshe tsha u wanala.

Khasitama tharu dza u thoma

Ndele, Ndele fhethu ha ndele-ndele

Ri wanala mafhandeni a gondo li yaho Thukhutha na li yaho Yunivesithi.

Vhutumani asihu: 082 275 1111/ndele@gmail.com

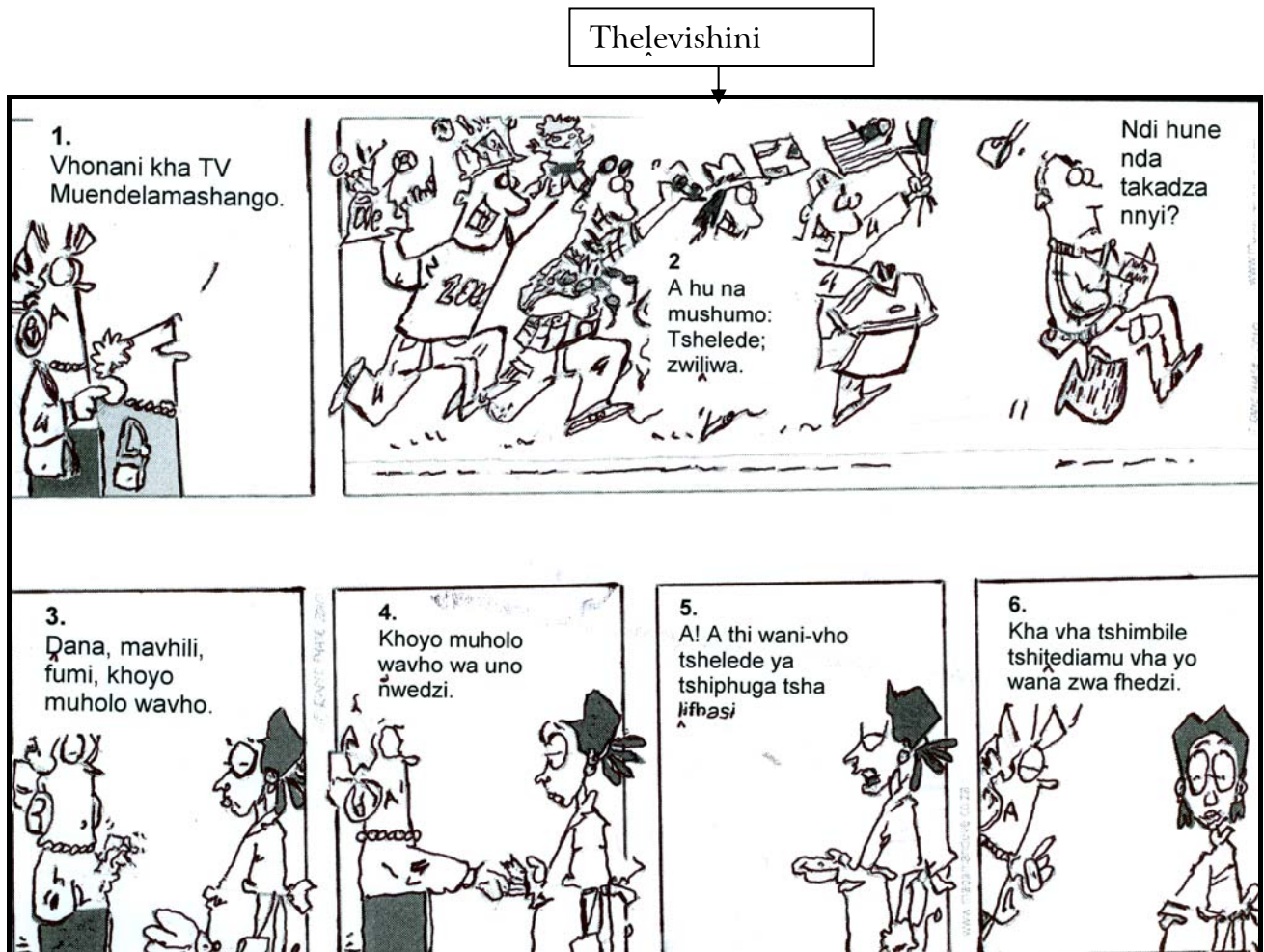
- 3.1 Hu na he mudzudzanyi wa khungedzelo iyi a shumisa lifanyamuthu i ndila ya u kunga vhataleli. Inwi hu topoleni. (1)
- 3.2 Ndi ngafhi he muñwali a vhudzisa mbudziso i sa todi phindulo. Ni sumbedze na uri o vha a tshi itela mini. (2)
- 3.3 Lifurase lo talelwaho mafhungoni aya li amba hezwi:
- A Vhathu vha vha vho dala vhukuma
  - B Muthu muñwe na muñwe a tshi todou bvelela kha zwine a khou ita.
  - C Ho dala vhathu vha thanga dzothhe
  - D Ho dala vhathu vha mbeu dzothhe. (1)
- 3.4 Ndi zwifhio zwine muñwali wa khungedzelo a khou funa ri tshi zwi dzhielesa ntha? Tikedzani phindulo yanu. (Phindulo yanu i ditike nga mafhungo a re kha mutumbu) (2)
- 3.5 Ambani nga thekiniki ya fonto yo shumiswaho nga muñwali. Phindulo yanu i ditike nga fonto thukhu na fonto khulwane. (2)
- 3.6 Ndi ngafhi he muñwali a shumisa luambo nga ndila ine muthu a kwameaho a nga nyanyuwa lu si lwavhudi? Tikedzani phindulo yanu. (2)

[10]

MBUDZISO 4

Talelani khathuni i tevhelaho u ri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khayo.

TSHIBVELEDZWA TSHA 5: KHATHUNI

- 4.1 Vhathu vha re kha 'khathuni 1' vha khou sumbedzana mini kha tshikirini tsha thelevishini? (1)
- 4.2 Vhudipfi ha vhatu vha re kha 'khathuni 2' ndi vhufhio? Tikedzani phindulo yanu nga zwi re kha khathuni. (2)
- 4.3 Bulani mushumo wa liaravhi lo shumiswaho kha khathuni 5. (1)
- 4.4 Vhathu vhe vha vha vho lavhelela mbuelo kha Mitambo ya Tshipuga tsha Lifhasi ndi: (1)
- A Vharengisi
B Vhashumi vha khishini
C Vha sa shumu
D A na C

- 4.5 Shumisani ipfi 'dana' mafhungoni mavhili a pfalaho. (1)
- 4.6 Muhumbulo muhulwane une rakhathuni a khou tama u u fhirisa nga khathuni idzi ndi ufho? (2)
- 4.7 Maipfi o ambiwaho nga mutholi kha *khathuni 6*, a mu tana sa muthude zwi tshi elana na zwa matshilisano? (2)
- [10]

MBUDZISO 5

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khao.

TSHIBVELEDZWA TSHA 6: PHUROSA

Vha hashu, khombo dza badani ndi tshinwe tsha zwithu zwi shushaho vhutshiloni. Vhunzhi ha dzikhombo dzenedzi ri wana dzi tshi andesa nga zwifhinga zwa dziholodei. Vhathu vhanzhi nga tshifhinga itshi vha vha vha tshi khou vhuya mahayani avho vhunga vha vhomuitashango. Nga maduvha a Paseka u wana vhuendi ho tou rarekana dzibadani. Vhareili vha zwiendedzi vha reila tshifhinga tshilapfu vha sa aweli vha tshi tavhanyedzela u swika hune vha ya. Kha vhareili vha dzithekhisi a ri tsha amba; vha lala vha songo lala vha tshi gidimela u tavhanya u hwala vhathu uri vha wane tshelede. Atsina u tavhanya hu kha di vha u lenga ngauri tshinwe tshifhinga u fhedza wo lozwa vhutshilo na ha vhathu vha si na mulandu. Mureili arali a tshi pfa o neta a tshi khou reila tshindisi, kha pake modoro wawe a awele a thome a netuluwe a kone u bvela phanda na lwendo lwawe. Vhareili vho netaho vha vhangana khombo dzibadani. Ndi humbula mahola nga tshifhinga tshenetshi tsha Paseka musi ndi tshi wana thekhisi dzo thulana, vhathu vho sokou zwaa nda! Inwe thekhisi yo vha yo wa nga lurumbu. Fhethu afho ho vha ho vuwa nzhowenzhowe ya vhathu vho huvhalaho. Kha vhathu vhenevho vho huvhalaho, vhunzhi havho vho vha vha tshee vhatuku. Ngoho ndo wana zwi tshi pfisa vhutungu. Madiraiva a thekhisi ha divhalekani. Arali wo namela thekhisi i tshi khou gidimesa ndi khwine u ita zwa khangala ruda mato, vuluvulu lo fa nga vuhwavo. Ha, madiraiva haya a dzithekhisi a sa dzulela u pfumbudziwa tshifhinga tshothe ri do fhela rothe. Nga hu khwathiswe milayo ya mareilele dzibadani u itela u fhungudza khombo hedzi dzi shushaho nga u rali.

- 5.1 Ambani mushumo wa ipfi 'dzibadani' lo talelwaho kha mafhungo e na vhala. (1)
- 5.2 Nani lifhambanyi la ipfi 'mahola' li fhungoni li pfalaho (1)
- 5.3 Muñwali u ambani musi a tshi ri vha lala vha songo lala. (2)

- 5.4 Nwalani fhungo li tevhelaho li kha liambaitwa: **Vhareili vho netaho vha vhanga khombo dzibadani.** (1)
- 5.5 Kha lifurase lo talelwaho hu na mutshila-el- u re kha ipfi gidimela. Zwino ri khou ni nea mutevhe wa mishumo wa mutshila uyo. Nangani mushumo wa mutshila uyo u re wone-wone.
- A U sumbedza sia la nyito.
B Nyito i bveledzwa hu si na vhulondo.
C U thusa.
D U bveledza nyito hu na ndivho. (1)
- 5.6 Muiwali u todou u bvisela khagala muhumbulo ufhio nga murero hoyu: 'Khangala ruḁa maḁo, vuluvulu lo fa nga vhuhwavho' (2)
- 5.7 Sumbedzani fhethu he muiwali a vha na u sedza zwithu nga ito lithihi mafhungoni aya e na vhalala. Ni tikedze phindulo yanu. (2)

[10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUTE 70